

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 16:340(091)

Ірина Андрусяк

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри історії держави і права
Airyna2016@gmail.com

ІДЕЇ ФЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА В РОЗВИТКУ НАУКИ ЛОГІКИ ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

© Андрусяк І., 2018

Досліджено розвиток науки логіки в Україні на основі праць професора Києво-Могилянської академії, відомого діяча української духовної культури наприкінці XVII – першої половини XVIII ст. Проаналізовано структуру, проблеми та термінологію курсу “Логіка” авторства Ф. Прокоповича.

Ключові слова: логіка; юриспруденція; мислення; форми мислення; пізнавальний процес; диспут; закони логіки.

Ірина Андрусяк

ИДЕИ ФЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА В РАЗВИТИИ НАУКИ ЛОГИКИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ ЮРИСПРУДЕНЦИИ

Исследуется развитие науки логики в Украине на основе трудов профессора Киево-Могилянской академии, известного деятеля украинской духовной культуры конца XVII – первой половины XVIII ст. Анализируются структура, проблемы терминология курса “Логика” авторства Ф. Прокоповича.

Ключевые слова: логика; юриспруденция; мышление; формы мышления; познавательный процесс; диспут; законы логики.

Iryna Andrusyak

Institute of Jurisprudence and Psychology,
Lviv Polytechnic National University,
Department of State and Law History
Ph. D.

THE IDEA OF FAOFAN PROKOPOVYCH IN THE DEVELOPMENT OF LOGIC SCIENCE AND THEIR IMPORTANCE FOR CURRENT JURISDICTION

The development of logical knowledge in Ukraine is based on the work of Professor of the Kyiv-Mohylyanska Academy, a well-known figure in the Ukrainian spiritual culture of the late XVII – first half of the XVIII century. The structure, problems and terminology of the course “Logic” by F. Prokopovich are analyzed.

Key words: logic; jurisprudence; thinking; forms of thinking; cognitive process; dispute; laws of logic.

Постановка проблеми. В основі розвитку сучасної юриспруденції в Україні потрібно покласти логіку, яка сприятиме розвитку її правової системи. Повне й осмислене використання логіки дасть можливість сприймати та запозичувати досвід європейських країн, інституцій Європейського Союзу. Не можна, відмовляючись від критичного мислення та логіки, ейфорійно сприймати досвід і здобутки європейських країн, європейської спільноти. Важливо пам'ятати, що найбільші катастрофи ХХ ст. – комунізм та нацизм – виникли саме в Європі. Логіка повинна стати основою для вивчення, аналізу та осмислення досвіду зарубіжних країн та подальшого розвитку України як правової демократичної та соціальної держави. Наукові розробки, дидактичний матеріал, досвід викладацької роботи Феофана Прокоповича потрібно активно використовувати у навчальному процесі сучасної вищої школи, зокрема під час викладання логіки майбутнім юристам.

Аналіз дослідження проблеми. Окремі аспекти проблеми дослідження заторкували В. Нічик, З. Скрипник, М. Скрипник, Г. Нудьга, В. Шевчук, В. Микитась, Д. Чижевський, З. Хижняк, І. Захара та ін.

Мета статті – дослідити розвиток науки логіки у вищій школі в Україні на основі праць Ф. Прокоповича – професора Києво-Могилянської академії, відомого діяча української духовної культури наприкінці XVII – першої половини XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Києво-Могилянська академія, силою історичних обставин, стала центром формування та підготовки інтелектуальної еліти, вплив і значення якої виходили за межі українських земель. Якщо порівнювати навчальні програми Академії з програмами тогочасних європейських університетів, то можна зауважити їхню схожість. Логіка є одним із основних предметів викладання у всіх європейських університетах і також її викладають у Києво-Могилянській академії. Одним з викладачів логіки, людиною, яка суттєво сприяла її адаптації до потреб і запитів тогочасної інтелектуальної еліти українського суспільства був Феофан Прокопович.

Перш ніж перейти до огляду поглядів Ф. Прокоповича на науку логіку та його ідей щодо її подальшого розвитку, видається потрібно коротко викласти життєвий шлях мислителя. Про Ф. Прокоповича мало, або й зовсім, не згадують під час вивчення логіки. Оскільки Ф. Прокопович не був князем та гетьманом, то й прізвище його не згадують і під час вивчення історії України.

“Порівняння життєписів Ф. Прокоповича, а також аналіз його життєвого шляху переконують нас у тому, що роком народження мислителя є 1677 рік. Батьки назвали його Єлісієм. Осиротів Єлісій вельми рано. По смерті батьків ним заопікувався дядько по матері, вибірний ректор Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович, (“Прокопович” – це прізвище матері мислителя, прізвище ж його батька, а отже його власне, досі точно невідоме), який 1648 р. віддав свого семирічного небожа до початкової школи при Києво-Братському монастирі” [1, с. 13]. Після трьох років навчання в монастирі Єлісій продовжує навчання у Києво-Могилянській академії. Відзначався під час навчання непересічними здібностями. В 17 років Єлісій покинув Києво-Могилянську академію й вирушив у традиційну для того часу освітню мандрівку. Бажаючи одержати вищу закордонну освіту, Прокопович покинув православ'я й перейшов на унію, що дало йому можливість продовжувати навчання у Римі. “У Римі “науки ради” він прийняв унію, а потім, як признається, учився “денно и ночью”, а щодо навернення його католицизму – “тайно смеялся”” [2, с. 281]. “У Римі пробув Прокопович три роки; начальник колегії, єзуїт, дуже полюбив талановитого молодика, взяв його до себе на мешкання, дозволив вільно відвідувати міські й монастирські бібліотеки. Єзуїти намовляли Прокоповича, щоб той вступив до їхнього ордену, але він не згодився. 1702 року Прокопович повернувся в Україну і знову став православним, постригшись у ченці під іменем Самуїла, а в 1705 році прийняв у честь свого покійного дядька ім'я Феофан” [3, с. 167]. У київській академії Прокопович послідовно викладає поетику, риторіку, філософію, теологію, логіку. Мислитель виступає проти авторитаризму, догматизму, релігійного фанатизму, закликаючи людей керуватись розумом, здоровим глуздом. “Він роз'яснює необхідність освіти для всіх прошарків суспільства, в тому числі і для селян, висміює віру в мощі, чудеса,

звинувачує духовенство в розповсюдженні забобонів, невігластва, обскурантизму” [4, с. 281]. Тогочасні церковні діячі не надто прихильно сприймають молодого професора, впізнаючи себе в художніх образах створених Прокоповичем у трагікомедії “Владимир” (1705). Для спростування його поглядів у київській академії і в Братському монастирі вони організують спеціальні дискусії, намагаючись викрити віровідступництво в його творах. Борючись проти старого феодального світогляду, Ф. Прокопович мав багато недоброзичливців, але одночасно його прогресивні ідеї щодо науки і церкви сприйняв Петром I, який виділив йому в своїх планах державних і церковних реформ одне з провідних місць. З 1712 р. Ф. Прокопович стає ректором Києво-Могилянської академії, однак уже в 1716 р. цар викликав Прокоповича до Петербурга. Він стає найближчим радником Петра I з питань освіти й церкви, теоретично обґрунтовуючи його реформи й нововведення, абсолютизм. “В Петербурзі, куди він був викликаний Петром I-м, він пише шерег теологічних праць, що видрукувані лише по його смерті, і – в обґрунтування деяких реформ Петра – два правничі твори, які обидва відбивають впливи новітньої західно-європейської філософії права – Гроція, Гобза, Пуфендофа і Будея; це – “Регламент духовний” (1721) і “Правда воли монаршей” (1722)” [5, с. 40]. Щоб підтримувати реформи Петра I Ф. Прокоповичу “потрібна була така теоретична інтерпретація православ’я, яка б не тільки допускала певну можливість розвитку науки, а й обґрунтовувала пріоритет світського початку над церковним у суспільному, і насамперед державному житті” [6, с. 56]. Допомагає йому витворювати таку інтерпретацію чудове володіння теорією аргументації, знання правил і способів ведення диспуту.

Після смерті Петра I закінчується активна громадська діяльність Прокоповича. Під час царювання наступників Петра, Феофан живе в атмосфері постійного переслідування й доносів. Для усунення його з політичної арени “довгі бороди” знову вдаються до звинувачення його у віровідступництві. Однак, володіючи досконало правилами та законами логіки, Ф. Прокопович уміло себе захищає.

Ідеї Просвітництва, які відстоював Прокопович, підхопив і розвинув М. Козачинський, Г. Кониський, Г. Сковорода, плеяда мислителів-просвітителів другої половини XVIII ст. “Гуманістичні принципи, елементи світськості та корисної діяльності на благо суспільства Феофан Прокопович втілював у практику академії та своєї школи, в усіх теоретичних педагогічних працях, зокрема в “Букварі”, “Первомученики отрокам”. За “Букварем” Ф. Прокоповича вчилися українці, білоруси й молдавани, грузини, серби, болгары і греки” [7, с. 155].

Автор “Життєпису Феофана Прокоповича” Г.-Т. З. Байер зазначає: “По смерті Петра, внаслідок звинувачень, прилюдно в наказі оголошених і визнаних свідками важкими, під вартою до містечка Коли засланий був, де 1728 р. помер” [8, с. 372]. Похований у Новгороді в Софійському соборі.

Ознайомлення з працями Ф. Прокоповича з логіки демонструє, що його ідеї не тільки не втратили своєї інтелектуальної цінності, але й їх можна та потрібно ефективно використовувати у вищій школі сучасної України. Розглянемо декілька найзначущіших та цінних для сучасного вивчення, розуміння та розвитку логіки в ідеях Ф. Прокоповича.

У працях з логіки Ф. Прокопович розглядає питання про те, чим є логіка – мистецтвом чи наукою. Він обстоює думку про те, що логіка є наукою і мистецтвом водночас. “Всі розуміють під назвою “мистецтво” всі види знань і вважають мистецтвами фізику, метафізику, а також інші споглядальні науки. Проте одні з них називають мистецтвами, інші – науками” [9, с. 281]. Праці Ф. Прокоповича з логіки були об’єднані у восьми книгах, проте збереглися лише частково: перші чотири втрачено. “Логіка” Прокоповича ділилася на малу логіку і велику логіку. Терміни “діалектика” і “логіка” мислитель вживає як рівнозначні. У малій логіці розглянуто три форми мислення – поняття, судження, умовиводи. У великій логіці форми мислення викладалися вже на вищому теоретичному рівні. В основу “Логіки” Прокоповича покладено праці Арістотеля, зокрема “Першу аналітику” і “Другу Аналітику” [10]. Хоча він не боїться не погоджуватись із Стагіритом, намагається вийти за межі традиційних канонів у цій галузі науки.

Ф. Прокопович визначає об’єкт логіки – на його думку, це операції мислення, спрямовані на правильний хід міркування, а не речі чи слова. “Через те, що є багато питань, яких торкається логічне мистецтво у своїх розвідках, автори різних висловлювань іноді обходять питання про логічний об’єкт. Одні з них навіть говорять, що формальним об’єктом є самі речі, бо саме цей об’єкт пояснює категорії речей, істинне і хибне тощо. Інші вважають, що об’єктом логіки є сутне

розуму. Деякі об'єкти справді можна називати сутніми розуму і об'єктивно бувають двоякими: одні, що мають своє буття і при цьому об'єктивне, яке можна досягнути розумом, інші ж – лише об'єктивне існування, у той час як на ділі є ніщо, як, наприклад, темрява тощо” [9, с. 47].

У “Логіці” Прокоповича докладно розглянуто правила і способи ведення диспуту, адже саме диспуту в Академії надавали дуже великого значення. Вважалось, що диспути – надважливий засіб засвоєння знань. Під час ведення диспуту Прокопович не радить користуватися метафорами, алегоріями, різними стилістичними прийомами, бо це не сприятиме логічному зв'язку аргументів. Основні вимоги до ведення диспуту, на думку Прокоповича, це знання законів логіки, вміння розрізняти значення термінів, будувати правильні силогізми та елементи.

Цікавими є міркування Прокоповича про знання і здогад. Гіпотеза є одним з прийомів методу пізнання, обов'язковим елементом у судовому слідстві. На думку Прокоповича, здогад є непевним, сумнівним, незрозумілим, а знання певне, визначене, зрозуміле. Закони науки і теорії до їх підтвердження пройшли стадію гіпотези.

Висновки. Так склалось, що ідеї Феофана Прокоповича не використовували та не використовують у вивченні логіки в сучасній вищій освіті. Очевидно, що тут неабиякі причини в постаті вченого, вплив і значення якого на політичний та державно-правовий розвиток Східної Європи є надзвичайно масштабний та далеко неоднозначний. Актуалізація наукового доробку та здобутків Феофана Прокоповича в розвитку логіки протягом ХХ ст. видавалася проблематичною. Сьогодні, коли актуалізація та переосмислення інтелектуальної спадщини Арістотеля є однією з вимог ефективного та динамічного розвитку науки сучасної України, інтелектуальна спадщина Феофана Прокоповича теж потребує свого переосмислення та актуалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Прокопович Ф. *Філософські твори: в 3 т.* Київ, 1979. Т. 1. 510 с. 2. Нудьга Г. А. *Не бійся смерті: Повість-есе, історичний нарис* Київ: Рад. Письменник, 1991. 431 с. 3. Шевчук В. *Із вершин і низин: книжка цікавих фактів із історії української літератури.* Київ: Дніпро, 1990. 445 с. 4. Ничик В. М. *Феофан Прокопович.* Москва: Мысль, 1977. 192 с. 5. Чижевський Д. *Нариси з історії філософії на Україні.* Київ: Вид-во “Орія” при УКСП “Кобза”, 1992. 230 с. 6. *Розвиток філософської думки в Україні / Ю. М. Вільчинський, М. А. Скрипник, З. Є. Скрипник [та ін.]. 2-ге вид.* Київ, 1994. 272 с. 7. Микитась В. *Давньоруські студенти і професори.* Київ: Абрис, 1994. 288 с. 8. Прокопович Ф. *Філософські твори: в 3 т.* Київ, 1981. Т. 3. 523 с. 9. Прокопович Ф. *Філософські твори: в 3 т.* Київ, 1980. Т.2. 510 с. 10. *Аристотель Сочинения в четырех томах. Т. 2.* Москва: Наука, 1978. 687 с.

REFERENCES

1. Prokopovych F. *Filosofs'ki tvory: v 3 t.* [Philosophical works]. Kyiv, 1979. Vol. 1. 510 p. 2. Nud'ha H. A. *Ne biysya smerti: Povist'-ese, istorychnyy narys* [Do not be afraid of death: A story-essay, a historical essay]. Kyiv: Rad. Pys'mennyk Publ, 1991. 431 p. 3. Shevchuk V. *Iz vershyn i nyzyn: knyzhka tsikavykh faktiv iz istoriyi ukrayins'koyi literatury* [From the tops and lowlands: a book of interesting facts from the history of Ukrainian literature]. Kyiv : Dnipro Publ, 1990. 445 p. 4. Nychyk V. M. *Feofan Prokopovych* [Feofan Prokopovych]. Moscow : Mysl Publ, 1977. 192 p. 5. Chyzhevs'kyu D. *Narysy z istoriyi filosofiyi na Ukrayini* [Essays on the history of philosophy in Ukraine.]. Kyiv: Vyd-vo “Oriy” pry UKSP “Kobza” Publ, 1992. 230 p. 6. *Rozvytok filofs'koyi dumky v Ukrayini* [Development of philosophical thought in Ukraine]. YU. M. Vil'chyns'kyu, M. A. Skrypnyk, Z. YE. Skrypnyk [ta in.]. 2-he vyd. Kyiv, 1994. 272 p. 7. Mykytas' V. *Davn'orus'ki studenty i profesory.* [Old Russian students and professors]. Kyiv: Abrys Publ, 1994. 288 p. 8. Prokopovych F. *Filosofs'ki tvory: v 3 t.* [Philosophical works]. Kyiv, 1981. Vol. 3. 523 p. 9. Prokopovych F. *Filosofs'ki tvory: v 3 t.* [Philosophical works]. Kyiv, 1980. Vol. 2. 510 p. 10. Arystotel' *Sochynenyya v chetyrekh tomakh.* [Works in four volumes]. Vol. 2. Moskva: Nauka Publ, 1978. 687 p.

Дата надходження: 19.02.2018 р.